

SZEMLE

„Itt nemcsak az egyéni vagy kollektív megbocsátás kérdéséről van szó, de például arról is, hogy a Közel-Kelet különböző országaiban kik és milyen feltételek mellett hajlandók a megbocsátásra, hogy Dél-Szudánban a megbocsátás ekvivalens a saját törzs elárulásával, vagy hogy Ruandában a megbékélés retorikája politikai érdekek mentén forrt össze a gazdasági fellendülés víziójával.”

(Orosz-Réti Zsófia)

Orosz-Réti Zsófia

A MEGBOCSÁTÁS GYAKORLATAI A 21. SZÁZADBAN

„A népirtások kora a miénk” – szól Kromják Laura és Ajlina Karamehić-Muratović közösen szerkesztett kötetének bevezetőjében az első mondat. A *Remembrance and Forgiveness: Global and Interdisciplinary Perspectives on Genocide and Mass Violence* („Emlékezés és megbocsátás: Népiirtások és tömeggyilkosságok globális és interdiszciplináris nézőpontokból”)* című tanulmánygyűjtemény már a pusztá létezésével is bizonyítja ezt. A tanulmányok témaválasztása arra enged következtetni, hogy bár a legtöbb, itt elemzett genocídium az ezredfordulóra véget ért, a történelem fukuyamai végére kár apellálni, és az emlékezés, megtorlás és megbocsátás alakulástörténetei korántsem tekinthetők lezártak. A kötet arra vállalkozik, hogy kulturálisan érzékeny nézőpontból térképezze fel a megbocsátás szerkezetét, lehetőségeit és fogalmi változásait a világ minden tájáról gyűjtött esettanulmányok segítségével.

A hiánypótló kötet tizenhat tanulmánya öt kontinens tizenhét országát tárgyalja, és szinte minden esetben helyi szakértők bevonásával készült, akik a lehető legérzékenyebben, de a nemzetközi közösség számára is befogadható és informatív módon elemzik a genocídiumokat követő kollektív emlékezeti struktúrák – ellenemlékezetek, emlékműépítés, tények megállapítása, felelősség felvállalása, bocsánatkérés, megtisztulás, megbocsátás – helyspecifikus módozatait. Fontos és üdvözlendő szerkesztői döntés, hogy a holokauszt emlékezete helyett jóval ritkábban elemzett, ám az adott népcsoportok történetében meghatározó, traumatikus eseményeket helyez a középpontba. A kötetben szereplő szövegek között van olyan, amely közismertebb témákat tárgyal, például a dél-afrikai apartheid (Heribert Adam – Kanya Adam) vagy az etiópiai Vörös Terror (Elias O. Opongo) emlékezetét, más fejezetek pedig aránylag kevesebb nemzetközi figyelmet kapott eseteket elemznek, köztük az orosz–csecsen háborúkat (Aude Merlin) vagy Kelet-Timor függetlenedését (Suranjan Weeraratne). A kötetben említett események időben a tizenkilencedik századtól – például az ausztrál ős-

lakos gyerekek elválasztása a szüleiktől és az ellenük elkövetett, rendszerszintű erőszak (Colin Tatz) vagy a Wiyot törzs lemészárlása a kaliforniai Tuluwat-szigeten (Kerri J. Malloy) – mintegy az ezredfordulóig terjednek. Emlékezetük azonban – még az időben legtávolabbi példák esetében is – assmanni értelemben vett „forró” emlékezés: keretezésük, megközelítésük közvetlen hatással van a jelenre, a jelen pedig szükségszerűen a saját igényei alapján formálja az emlékeket.

Az, hogy a kötet szerzőinek többsége az adott földrajzi térséggel kapcsolatos emlékezetet kiemelkedő kutatója, egyrészt azt jelenti, hogy maguk is szükségszerűen a történelem résztvevői, másrészt viszont – éppen ezért – olyan összetett helyzetek elemzésére vállalkozhatnak, melyek már rég nem a jó és a rossz, a fekete és a fehér harcáról, hanem az éppen aktuális legkisebb rossz kiválasztásáról szólnak. Annak, hogy a helyi viszonyokat jól ismerő mennyivel többet lát, mint a kívülálló külföldi, jó példája a Nobel-békedíjak kiosztásának a kötetben többször is felvetett, ellentmondásos megítélése. Ahogyan a könyv előszavában Beth Pike újságíró kiemeli, ilyen eset a mianmari Aung San Suu Kyié, aki nem ismerte el a rohingyák elleni erőszakot (xv), vagy Abiy Ahmedé, Etiópia miniszterelnökéé, aki bírálói szerint Nobel-békedíjasként is folytatja az erőszak rendszerszintű alkalmazását (Opongo, 67). Ugyanakkor a kötet földrajzi sokszínűsége hangsúlyozottan interdiszciplináris attitűddel is párosul: a történettudomány, a szociológia, az antropológia, az irodalomtudomány (Pramod K. Nayar) és a filmelemzésekre építő kultúratudomány (Keith Doubt) más-más, a témához éppen illeszkedő módon közelíti meg a tárgyat. Az etnográfiai terepmunka (Merlin), a kérdőíves kutatás (Ilham Nasser – Mohammed Abu-Nimer), a diskurzuselemzés (Yuval Ben-Ziman), a levéltári kutatás (Natalia Paola Crocco) egyaránt hozzájárulnak ahhoz a munkához, amely az emlékezés és megbocsátás néha egymást kizáró, másszor egymást feltételező, de kivétel nélkül befejezetlen folyamatait tárja fel.

A válogatás fontos belátása, és egyben elemző potenciáljának kulcsmozzanata, hogy a fogalmak az egyes lokális kontextusokban mást és mást jelentenek. Ilyen például az identitás fogalma: bár a kötet felépítéséből adódóan a nemzeti szint emelendő ki,

* Ajlina KARAMEHIĆ-MURATOVIĆ – Laura KROMJÁK (eds.): *Remembrance and Forgiveness: Global and Interdisciplinary Perspectives on Genocide and Mass Violence*, London – New York, Routledge, 2020.

az identitás értelemszerűen több aspektus összjátékából jön létre, és ezen aspektusok közül nem szükségszerűen a nemzeti az elsődleges. Alfred Sebit Lokuji például a dél-szudáni helyzetet tárgyaló tanulmányban épp azért tartja lehetetlenné azt, hogy a megbocsátás nemzeti szinten működjön, mert a „nemzet” mintegy hatvannégy törzset foglal magába, és az állami kormányzás szintjén is törzsi érdekek érvényesülnek. Más szempontból ugyan, de a kötet kiemeli a nemzeti szint mellett megjelenő, társadalmi nemi szempontból kódolt emlékezet relevanciáját is. Ezt támasztja alá például Mery Kolimon teológus értekezése az indonéziai Kelet-Nusa Tenggara tartományban történt 1965-ös vérengzés emlékezetéről, ahol a női túlélők hangja ellendiskurzusként jelenik meg, vagy JoAnn DiGeorgio-Lutz és Martha C. Galvan Mandujano közös összehasonlító munkája, amely egy guatemalai és egy kambodzsai népirtás női emlékezetének nagyon is különböző kontextusait, lehetőségeit vizsgálja.

Hasonlóan izgalmas az is, hogy maga a megbocsátás fogalma és folyamata is másként aktualizálódik nemcsak a különböző részt vevő szervezetek, de az eltérő kulturális kontextusok tekintetében is. Itt nemcsak az egyéni vagy kollektív megbocsátás kérdéséről van szó, de például arról is, hogy a Közel-Kelet különböző országaiban kik és milyen feltételek mellett hajlandók a megbocsátásra (Nasser–Abu-Nimer), hogy Dél-Szudánban a megbocsátás ekvivalens a saját törzs elárulásával (Lokuji), vagy hogy Ruandában a megbékélés retorikája politikai érdekek mentén forrt össze a gazdasági fellendülés víziójával (Sterling Recker). Ezzel párhuzamosan a kötetben szereplő tanulmányok nemcsak a megbocsátás, de a bocsánatkérés hasonlóan átpolitizált aktusát is elemzik. Természetesen itt sincs minden helyzetben alkalmazható legjobb gyakorlat, sőt, a gyűjtemény valamennyi példája felemásra sikeredett, nem kielégítő gesztusokról számol be. Kerri J. Malloy például egy olyan médiatörténeti mikroeseményt elemez, amelyben a polgármester egy kiszivárgott nyilatkozatában még bocsánatot kért a Tuluwat-szigeten 150 évvel azelőtt lemészárolt őslakosok leszármazottaitól, a hivatalos

nyilatkozat azonban csak támogatásáról biztosítja őket. Hasonlóképpen, Yuval Ben-Ziman a bocsánatkérés hiányára mutat rá az izraeli civil szervezetek nyilvános retorikájában. Colin Tatz az ausztrál őslakosokkal kapcsolatban azt demonstrálja, hogy ebben az esetben megtörtént ugyan a bocsánatkérés, tényleges jóvátételre azonban nem tettek kísérletet. A megbocsátás más esetekben egyenesen lehetetlen, egész egyszerűen azért, mert a történetek elismerése még várat magára, vagy mert továbbra is egymásnak ellentmondó, ám párhuzamosan futó csoportemlékezetek egymásnak feszülése jellemzi a kortárs közbeszédet.

A tanulmánykötet nagyon világosan foglal állást a bemutatott népiértések, illetve erőszakos cselekmények egyediségét, sajátosságát illetően. A szövegek nem törekszenek globálisan alkalmazható modell kidolgozására, sokkal inkább az adott kontextus specifikumát kívánják körülírni, miközben módszertani mintákat is szolgáltatnak az emlékezet különféle móduszainak kutatására. Ebből a szempontból kicsit kilóg a kötet egyébként egységes koncepciójából a gyűjtemény utolsó tanulmánya, Pramod K. Nayar tollából, aki a világ különböző tájáról származó (horvát, ruandai, kambodzsai és vietnámi) traumairodalmakat olvas össze, a genocídiumok kozmopolita emlékezetét mint közös nevezőt javasolva. Szövegében explicitté válik az a kérdés, amely tulajdonképpen az egész kötet vizsgálódásainak tétje: hogyan beszélhető el a trauma megismételhetetlen sajátosságú úgy, hogy annak összehasonlító kontextusban is relevanciája legyen? Nayar mellett érvel, hogy a komparatív szemszög egy olyan emlékezetkultúra létrejöttét segíti, amelyre a továbbiakban az emberi jogok védelmének gyakorlatát lehetne alapozni.

Annyi bizonyos, hogy Ajlina Karamehić-Muratović és Kromják Laura kötetében – a közölt tanulmányok diszciplináris, módszertani, földrajzi és fogalomhasználati sokfélesége ellenére, vagy talán éppen azért – nagyon erős állásfoglalás fogalmazódik meg az emlékezés imperatívuszát és a párbeszéd szükségességét, illetve az emlékezet kutatóinak morális kötelezettségeit illetően. A gyűjtemény maga jelentős lépés ebben a folyamatban.

ABSTRACTS

ESSAYS

Émi Fekete discusses the question of intersexuality and its legal treatment. She explains how medical science approaches intersexuality and gives a thorough introduction to non-medical audiences about the most important facts and the development of science about these diverse sets of conditions. She then describes and criticizes still-existing practices of ‘normalising’ surgeries and explains why and in what conditions reassignment surgeries serve to alleviate the suffering intersexual persons undergo. She introduces the term ‘psychosomatic sex’ as the one used by medical science and which better captures the essence of intersexuality than gender.

Eszter Kováts presents the historical background of the German bill on gender self-identification (gender self-ID) as well as the arguments emphasized in the related social debate as a case study. Based on that, she tries to unpack the discursive space, which is perhaps more difficult to understand from a Hungarian point of view, as well as the stakes of the debate. Then, the author defines and disentangles the concepts of intersex, transgender and non-binary that overlap in the draft law and in the debate and points out the philosophical problems and political issues that arise around the concepts and in connection with the overlaps. Kováts concludes with some statements regarding the scientific and political stakes of the debate about gender self-ID.

Lídia Balogh reviews the use of the term ‘gender’ and concludes that it can be useful for social science theorizing and analysis, discussing differences between men and women, as well as for policy making that addresses this difference. The study concludes, however, that ‘gender’ as a legal concept might prove irrelevant for advancing women’s interests and proved to be counterproductive in political mobilization.

FORUM

Anikó Gregor argues that relearning the concept of gender cannot happen without first unlearning. Unlearning can be theorized as the strategic and active process of forgetting those pieces of information, impressions, attitudes, and different forms of knowledge that we have acquired about the term. Aniko Gregor proposes possible strategies for relearning gender and applying it in teaching gender studies and beyond.

In her essay, Erzsébet Barát argues that the ‘gender debate’ cannot be grasped along the feminist versus trans distinction. In her view, the points of view rather differ along the lines of trans-accepting (queer) feminism and the trans-rejecting concept, which calls itself radical.

Anna Betlen analyzes the problem of transgender teenagers and youngsters and shows that thinking about these issues has changed recently. She reviews various countries’ relevant regulations, using a comparative viewpoint, and highlights the importance of those working in the healthcare system. She concludes that the psychological problems related to those youngsters who are suffering from the consequences of false self-identification are crucial, and societies should focus more on measures and therapies that help these teenagers to better understand their identity instead of focusing on pharmacotherapy.

Katalin Szajbély, in her contribution, claims that from a fundamental rights perspective, transgenderism appears as a right to live one’s gender identity internally and externally - it is not only linguistically significant that it is not about the right to ‘gender change’ or ‘gender choice’, but we are talking about ‘the right to legal recognition of gender’.

HUMAN RIGHTS DEFENDERS

András Kristóf Kádár and Erika Farkas assess the highly controversial decision of the Hungarian Constitutional Court delivered in connection with the total ban on assemblies introduced under the pretext of the COVID-19 pandemic. The blanket ban was ordered by the Hungarian government as an extraordinary measure but remained effective for over half a year, prohibiting, irrespective of their actual epidemic risk, all kinds of protests, demonstrations and assemblies, and thus de facto prevented Hungarian citizens from jointly manifesting their political opinion. While those willing to exercise their freedom of assembly faced full repression, the government made a wide range of exceptions for non-political gatherings (such as attending denom-

inational events, but also shopping malls and casinos) to be held without restrictions or under less restrictive measures. The authors, as lawyers, have assisted assembly organisers and individuals in challenging the legislation by drafting constitutional complaints requesting the annulment of the ban. Disappointingly, the Constitutional Court turned all complaints down, claiming that the total ban shall be deemed as a proportionate restriction during the pandemic. Going further, the decision of the Constitutional Court practically authorized the government to introduce bans in the future, prescribing as ‘constitutional requirement’ the sole criteria that the government shall periodically review whether the ban is still necessary. The authors endeavour to point out the most controversial aspects of the decision.

DOCUMENT AND COMMENTARY

In their essay, Eszter Mihály and János Nagy examine the Constitutional Court’s past and present interpretation of one’s gender identity. The paper puts decision no. 3058/2023. (II. 16.) AB of the Constitutional Court in a comparative law perspective, with special attention to the case law of the ECtHR and the Federal Constitutional Court of Germany. The paper discusses the Constitutional Court’s U-turn in protecting the fundamental rights of transgender persons, which the authors deem ‘conveniently aligned’ with the transphobic propaganda of the Hungarian Government and the current anti-gender movement.

REVIEW

Zsófia Orosz-Réti’s review focuses on the volume entitled *Remembrance and Forgiveness: Global and Interdisciplinary Perspectives on Genocide and Mass Violence*, edited by Ajlina Karamehić-Muratović and Laura Kromják. The collection of sixteen essays sets out to explore the structure, possibility and conceptual changes of forgiveness in case studies collected from seventeen countries on five continents.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BALOGH LÍDIA
kisebbségvédelmi szakértő
Társadalomtudományi
Kutatóközpont

BARÁT ERZSÉBET
genderkutató
SZTE BTK

BETLEN ANNA
közgazdász
Magyar Női Érdekvégyesítő
Szövetség

FARKAS ERIKA
jogász
Magyar Helsinki Bizottság

FEKETE ÉMI
orvos
Nemzeti Népegészségügyi
Központ,
joghallgató
ELTE ÁJK

GREGOR ANIKÓ
szociológus
ELTE TáTK

KÁDÁR ANDRÁS
KRISTÓF
jogász
Magyar Helsinki Bizottság

KISS BALÁZS
PhD hallgató
ELTE ÁJK

KOVÁTS ESZTER
politológus
Bécsi Egyetem

MIHÁLY ESZTER
jogász
Amnesty International
Magyarország

NAGY JÁNOS
ügyvédjelölt
Karsai Dániel Ügyvédi Iroda,
adatvédelmi tisztviselő
Háttér Társaság

OROSZ-RÉTI ZSÓFIA
kultúrakutató
DE BTK

SALL ZSÓFIA
PhD hallgató
ELTE ÁJK

SZAJBÉLY KATALIN
jogász

TAKÁCS ÁDÁM
jogász
Társaság
a Szabadságjogokért

FUNDAMENTUM

Az emberi jogok folyóirata

AZ ELTE TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR LAPJA

XXVII. évfolyam 1. szám

Nemzetközi tanácsadó testület: Andrew Arato, Bódig Máttyás, Catherine Dupré, Györfi Tamás,
Lech Garlicki, Jan-Werner Müller, Kim Lane Scheppelle
Főszerkesztő: Halmi Gábor • Szerkesztők: Kazai Viktor Zoltán, Kállai Péter, Körtvélyesi Zsolt, Kovács Ágnes,
Majtényi Balázs, Mészáros Gábor, Molnár Noémi Fanni, Polyák Gábor, Salát Orsolya, Vissy Beatrix
Olvasószerkesztő: Balogh Lídia

Korábbi szerkesztők: Balogh Lídia, Bodnár Kriszta, D. Tóth Balázs, Javorniczky István, Kardos Gábor, Kovács Kriszta, Köves Nóra,
Majtényi László, Novoszádek Nóra, Pap András László, Polgári Eszter, Sólyom Péter, Tordai Csaba, Tóth Gábor Attila, Uitz Renáta, Zsugyó Virág

Kiadja az Emberi Jogi Információs és Dokumentációs Központ Alapítvány • Felelős kiadó: Majtényi Balázs
A szerkesztőség és a kiadó címe: 1117 Budapest, Pázmány sétány 1/a. • Telefon: 372-2907 • E-mail: indok.fundamentum@gmail.com
Honlap: <http://www.fundamentum.hu> • Lapterv: Pintér József • Tördelte: Compositio Libri

ISSN 1588-0508